

TÜRKİYE’NİN TARIMA DAYALI SANAYİ POLİTİKASI (1923-1938)

AGRICULTURE-BASED INDUSTRIAL POLICY OF TURKEY (1923 – 1938)

Ali Ata YİĞİT

*Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ali.ata.yigit@giresun.edu.tr*

ÖZET: Cumhuriyet’in ilk yıllarında yoksulluk had safhadaydı. Savaşların bir sonucu olarak iş gücü azalmış, üretim düşmüş, kıtlık oluşmuş ve salgın hastalıklar yaygınlaşmıştı. Nüfusun yaklaşık % 76’sı kırsalda yaşamasına rağmen, buğday ithal ediliyordu. Bunun için Türkiye’nin iktisadi ve sosyal yapısına uygun, öz kaynaklarına dayalı, gerçekleştirilebilir acil kalkınma politikası oluşturuldu.

Bu araştırmada, acil kalkınma eylemi olarak stratejik bir yaklaşımla geliştirilen tarıma dayalı sanayi politikası incelenmektedir. Elde edilen veriler, önceki yıllarla karşılaştırılacak tarzda sunulmakta ve değerlendirilmektedir. Ayrıca Türkiye’nin tehdit algılamasında iktisadi bir yön olduğu tespit edilerek yorumlanmaktadır. Böylece başlatılan kalkınma hamlesi ile dönemin konjonktürü arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkarılmaktadır. Arşiv belgeleri, resmî istatistikler ve Resmî Gazete en çok yararlanılan kaynaklar olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye; Tarım; Sanayi; Kalkınma

ABSTRACT: *Poverty was at its highest level during the first years of the Republic of Turkey. As a consequence of the wars; workforce declined, production fell down, a famine occurred and epidemic diseases spread. Wheat was being imported even though about 76 % of the population lived in the rural areas. Hence, an emergency development policy was formed, which was realizable, in accord with economic and social structures of Turkey, and based on its own resources.*

In this research, the agriculture-based industrial policy is reviewed, which was developed with a strategic approach and as an emergency development action. The data obtained are presented and assessed in a manner to be compared with the previous years. In addition, it is determined and commented on that an economic aspect is present within Turkey’s threat perception. Thereby, a significant relationship is revealed between the development thrust initiated and the period’s conjuncture. The most utilized sources were archive documents, official statistics and the Official Gazette.

Keywords: *Turkey; Agriculture; Industry; Development*

JEL Classification: *N54; N55*

1. Giriş

Tarıma dayalı sanayi; tarım ürünlerini ham madde olarak kullanan ve kullandığı hammaddeyi öngörülen nitelik ve/veya nicelik değişikliği için bazı işlemlerden geçiren bir sanayi dalıdır. Bu sanayi tarım ürünlerinin değişik amaçlarla işleme, muhafaza etme ve ambalajlama ihtiyacından doğmuştur. Bu yönüyle giderek gelişen

bir sektör özelliğine sahiptir. Zira en temel ihtiyaç olan gıda ve giyim, tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu ve böylece çeşitli üretim biçimlerinin gerçekleştiği açıktır. Artan nüfus, büyüyen pazar ve gelişen teknoloji, tarıma dayalı sanayinin giderek büyümesini sağlarken; tarım alanlarının daralması ve çevre kirliliği gibi sebeplerle stratejik hâle gelmiş bulunuyor.

Tarıma dayalı sanayinin önemi, devletlerin bu yönde bir politika oluşturmasını zorunlu kılmıştır. Tarıma dayalı sanayi politikasının temel amacı ise; tarım ve sanayinin uyumlu olmasını sağlayacak bir organizasyon ile üretimi artıran, kaliteyi yükselten, iç ve dış pazarları genişleten düzenlemeleri yapmaktır. Bu politikanın başarıyla sürdürülmesi hâlinde, çiftçilerin iktisadi olarak güçlenmesi, tüketicilerin kıtlık ve yüksek fiyatlardan korunması sağlandığı gibi; ticaret gelişmekte ve yeni istihdam alanları doğmaktadır. Tarım ve sanayide çalışanların yanı sıra, bu alanla ilgili eğitim, ulaşım, nakliyat, ambar, sigorta vb. hizmetler için çok sayıda elemana iş verilmektedir. Biyolojik yapılarından dolayı uzun süre muhafaza edilemeyen tarım ürünlerinin işlenmesiyle maddi kayıplar önlenmekte, oluşan stoklar ile piyasada istikrar sağlanmakta, doğal afetlere ve savaş ortamlarına karşı hazırlıklı olunabilmektedir.

Türkiye’de tarıma dayalı sanayinin gelişmesi 1923-1938 yıllarını kapsayan Atatürk döneminde oldu. Nüfusun büyük çoğunluğunun kırsalda yaşadığı bu dönemde, son derece gerçekçi bir yaklaşımla, tarıma dayalı sanayi politikası oluşturuldu ve böylece acil kalkınma süreci başlatıldı. Başta dokuma ve şeker sanayi olmak üzere tarımla ilişkili yatırımlar yoluyla ekonomi giderek büyüdü. Nitekim sanayi yatırımları için gerekli olan sermaye, hammadde, enerji, iş gücü, ulaşım ve pazarlama konularında önemli ölçüde birikim sağlandı.

Bu araştırmanın amacı, Atatürk döneminde gerçekleşen acil kalkınma politikasını ve beraberinde gelişen iktisadi ve sosyal değişimi vakalar arasında ilişki kurarak açıklamak ve böylece tarihî arka planın daha doğru anlaşılmasını sağlayacak önermeleri geliştirmektir. Çağdaşlaşmaya temel oluşturan düzenlemelerin paralelinde aynı heyecanla yürütülen bir kalkınma hamlesi olduğu fazlaca vurgulanan bir husus değildir. Ayrıca Türkiye’nin tehdit algılamasında iktisadi bir yön olduğu ve bu sebeple öz kaynaklara dayalı bir strateji izlendiği aynı bütünlük içinde işlenmemektedir. Dolayısıyla bu araştırmayla hedeflenen katkı, elde edilen bilgilerin tarihî süreçte dikkate alınarak doğru zeminde değerlendirilmesi olacaktır.

2. Türkiye’nin Acil Kalkınma Sorunu

Atatürk dönemi Türkiye’nin acil kalkınma sorunuyla karşı karşıya olduğu bir dönemdir. Zira kıtlık ve yoksulluk had safhadaydı. Uzun yıllar süren savaşların bir sonucu olarak, iş gücü azalmış, üretim düşmüş, kıtlık oluşmuş ve salgın hastalıklar yaygınlaşmıştı. 1927 yılında yapılan sayıma göre, 13.648.270 olan toplam nüfusun % 75.8’i kırsalda yaşıyordu (İstatistik Göstergeler (İG), 1994: 8) ve ekonominin temeli tarıma dayalıydı. Buna rağmen Cumhuriyet’in ilk yıllarında buğday ithal edildi. Çünkü nüfus azaldığı ve üretim açısından niteliği olumsuz hâle geldiği için tarım alanlarının büyük bir kısmı yıllarca ekilmedi. İş gücü kaybı o kadar fazlaydı ki, daha Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında köylülere tarımda çalışma ve ekme yükümlülüğü uygulanmıştı (Ökçün, 1997: 5-149). Cumhuriyet döneminde ise, iyi hâli görülen köylü mahkûmlara ekim ve hasat zamanlarında izin verildi (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 25.4.1926; 10.4.1927), ancak

sorunun kapsamı iş gücü ile sınırlı değildi. Tarımın basit ve geleneksel yöntemlerle yapılması, verimin bütünüyle mevsim şartlarına bağlı olması, pazar ekonomisi gelişmediği için üretimin yalnız aile ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi gibi sebeplerle verimlilik sağlanamıyordu. Zaten Osmanlı toprak düzeni bozulduğu ve 19. yüzyıldan itibaren mirî topraklar özel mülk hâline geldiği için, yeterli toprağı olmayan çiftçiler çoğunlukta idi. Bir aileye ancak yetebilen topraklar da zaman geçtikçe miras yoluyla parçalanıyordu. Dolayısıyla nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüler yoksuldu. Bu bağlamda ikinci bir öküzü olmadığı için sabanın bir tarafına çiftçinin koşulduğuna dair anlatılan hatıralar oldukça yaygındır.

Savaş öncesi ve sonrasına ait tarım istatistikleri, kırsal nüfusun ne derece yoksullaştığını göstermektedir. Buna göre 1914 yılı tahıl üretimi seviyesine 1938'de (Tablo 1.); yine aynı yılın sağılan hayvan sayısına ise, ancak 1979 yılında ulaşılmıştır (Tablo 2.). Hemen belirtmek gerekir ki, yoksullaşma oranı şehirlerde de büyüktü. Şehir nüfusları önemli ölçüde azaldığı ve tarıma bağlı ticaret hacmi düştüğü için iktisadi hayat felç olmuştu. Şehirleşme sürecindeki gerilemeye dikkat çeken Tezel (1982: 89); 1920'li yıllardaki şehirlerin nüfusunun 1880'lerdeki seviyenin bile altında olduğunu belirtmektedir.

Tablo 1. Türkiye'de Seçilmiş Tahıl Ürünleri Üretimi (Ton)

Yıl	Toplam	Buğday	Arpa	Mısır
1914*	7.348.639	4.723.102	2.080.513	545.024
1925	2.850.251	1.075.287	1.251.541	523.423
1938	7.264.377	4.278.815	2.386.717	598.845

Kaynak: Güran, 1997: 32-33, 89-90, 161-162; İG, 117.

Tablo 2. Türkiye'de Sağılan Hayvan Sayısı

Yıl	Toplam	İnek, Manda	Koyun, Keçi
1914*	38.298.753	4.246.205	34.052.548
1929	15.129.224	1.754.397	13.374.827
1938	21.873.465	2.774.833	19.098.632
1979	38.289.500	6.190.700	32.098.800

Kaynak: Güran, 1997: 72-74, 140-141, 218-219; İG, 134-135.

*Cumhuriyet dönemi sınırları dikkate alınarak tespit edilmiştir. O tarihte Rus işgali dolayısıyla Kars ve çevresi dâhil değildir. 1914 verilerinde olmayan Adana, Bingöl, Bitlis, İçel, Şanlıurfa ve Van için 1913; Ağrı, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Muş ve Siirt için 1909 istatistiklerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

O yıllarda şeker, kumaş, bez ve gaz yağı gibi temel tüketim maddeleri, varlıklı olanların bile kolayca elde edemeyeceği kadar pahalı ve kıt. Başta köyler olmak üzere ülkenin birçok yerinde eğitim, ulaşım ve sağlık hizmetleri verilemiyordu. Nitelikli eleman sayısı son derece azdı. 1923-1924 eğitim-öğretim yılında bütün Türkiye'de ilk ve ortaöğretimde toplam 12.130 öğretmen, yükseköğretimde ise yalnız 307 öğretim elamanı vardı. Yine bütün Türkiye'de 1928 yılında 1.078 doktor, 128 eczacı, 130 hemşire, 377 ebe ve 1.059 sağlık memuru görev yapıyordu (İG, 59, 61, 70-74). Sağlık hizmetlerinin yetersizliği sebebiyle bulaşıcı hastalıklar yaygındı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ölümler, sakatlıklar olağan hâle gelmişti. Aynı şekilde bebek ölümleri ve doğum üzerine anne ölümleri normal kabul ediliyordu.

Türkiye'nin en önemli iktisadi faaliyetleri olan bankalar, demiryolları, limanlar, maden işletmeleri, sanayi kuruluşları, ithalat ve ihracat şirketleri yabancıların ve azınlıkların elindeydi. Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar kaldırılmıştı, fakat millileştirme programı için büyük bir sermayeye ihtiyaç vardı. Ayrıca Türkiye'nin

payına düşen ve yeniden yapılandırılan Osmanlı borçları belirlenen takvim doğrultusunda ödenecekti. En önemlisi eğitim, sağlık ve ulaşım alanında yatırımların acil olarak yapılması gerekiyordu. Nüfusun büyük çoğunluğunun yaşadığı 40 bin kadar köyün tamamına yakını, çağın getirdiği bütün nimetlerden mahrumdu. Köyleri şehirlere, şehirleri de çevre illere bağlayan bir ulaşım ağı olmadığından, mahrumiyetin önüne geçilemiyordu. Öte yandan ilkel şartlarda yürütülen ulaşımına rağmen, çok yoğun bir nüfus hareketi vardı. Gerek Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol (Soysal, 1983: 177-183) kapsamında, gerek Osmanlı tebaasından olup Türkiye sınırları dışında kalan Müslümanların Türk vatandaşı olma isteklerinden kaynaklanan sebeplerle, büyük topluluklar hâlinde göçler oluyordu. Böylece yüz binlerce göçmenin taşınması ve yerleştirilmesi gibi oldukça büyük bir sorun ortaya çıkmıştı.

Anlaşılabileceği üzere ihtiyaçlar çok, imkânlar azdı. Buna karşılık yatırımlar bütünüyle devletten bekleniyordu. Müslüman nüfus içinde sermaye birikimi ve özel teşebbüs gücü pek bulunmadığı gibi, halkın elinde yatırımlara yönlendirilecek bir tasarruf da kalmamıştı. Zaten Gayri Safi Millî Hasıla son derece düşüktü. 1923 yılında cari üretici fiyatlarıyla kişi başına düşen miktar 75.7 TL. veya 45.3 dolardı (İG, 426). Türkiye'nin içinde bulunduğu şartların bu kadar kötü olması, Lozan görüşmeleri sırasında Lord Curzon'u cesaretlendirmişti. İsmet Paşa'ya Türkiye'nin kendi mali kaynaklarıyla ayakta duramayacağını belirterek, para istemek için diz çökmek zorunda kaldığında, bugün reddettikleri ile karşılaşacağı tehdidinde bulunmuştu (İnönü, 1987: 89-90). Bu durum *tam bağımsızlık* ilkesiyle hareket eden Türkiye'nin kalkınma sorununu daha acil hâle getiren etken oldu.

3. Tarım Odaklı Kalkınma Stratejisinin Geliştirilmesi

Türkiye'nin kendi kaynakları ile kalkınabilmesi, tarım sektörünün gelişmesine bağlıydı. Bunun için köyleri canlandırarak, üretimi daha düzenli ve daha verimli hâle getirecek tedbirler ihtiyacı vardı. Ancak eksikliği en çok hissedilen ve gerçekleştirilecek hamlenin temel unsurları olan eğitim, ulaşım, sermaye ve organizasyon, kısa sürede sağlanacak özellikte değildi. Önce gerekli yasalar çıkarılarak sürecin başlatılmasına ve örnek modellerin oluşturulmasına çalışıldı. Tarıma dayalı sanayi politikasına temel teşkil eden bu çalışmaların yapılmasında, 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleşen Türkiye İktisat Kongresi görüşmeleri ve kararları etkili oldu.

3.1. Köy, Köylü ve Tarıma Dair Yeni Düzenlemeler

Cumhuriyet'in ilk yıllarında her birinde ortalama 250 kişinin yaşadığı 40 bin dolayında köy vardı, ancak köylerin idari ve hukuki açıdan durumları belli değildi. Tımar sisteminin bozulmasından sonra ortaya çıkan boşluk, bütün çabalara rağmen giderilememişti. Tanzimat döneminde Vilayet Nizamnameleri, İttihat ve Terakki döneminde ise Vilayet Kanunu çıkarılmış, fakat köye tüzel kişilik verilmemişti. Dolayısıyla kamu otoritesini zayıflatan ve güçlülere egemen kılan bir süreç yaşanmıştı. Bu durumun önlenemeyen en büyük olumsuzluğu ise, mirî toprakların özel mülkiyete geçişinin yaygınlaşması ve kökleşmesidir. Süreç dikkate alındığında ilk iş olarak kamu düzeninin kurulması gerekiyordu. Bunun için Cumhuriyet'in ilânından sonra merkezle kırsal arasında düzenli bir kan dolaşımının sağlanmasına çalışıldı ve 18 Mart 1924'te Köy Kanunu kabul edildi (Düstur, 1948: 336-355). Bu kanunla köyün tanımı yapılarak, yapısı ve işleyişi açıklığa kavuşturuldu. En küçük yerel yönetim birimi olarak kendine özgü bir varlığı, tüzel kişiliği ve hukuki

dayanağı tespit edildi. Böylece köy ve köylünün üzerinde devletin denetleyici ve yönlendirici niteliğini anlamlı kılan ve bu bağlamda kamu hizmetlerini sağlayan bir düzen oluşturuldu.

Köy Kanununun kabul edilmiş olması son derece önemliydi, ancak Osmanlı'dan kalan toprak sorunu halledilemedi. Yapılan bazı düzenlemelerle, yaşanan fiili duruma resmiyet kazandırıldı. Böylece topraksız çiftçilerin yanında toprak ağalarının varlığı meşru hâle gelirken, *toprak reformu* tartışmaları ortaya çıktı. Hamid Sadi (1932: 68)'nin verdiği bilgiye göre, 1920'li yıllarda ekili toprakların % 35'i 33.000 dolayında aileye aitti ve bu ailelerin toplam 8.000.000 hektar arazisi vardı. Bu durum reform ihtiyacını açık bir şekilde yansıtıyordu, fakat köklü tedbirler yerine yavaş ve aşamalı bir yöntem izlendi. 1925 Yılı Bütçe Kanununa ek yapılarak, devlet arazilerinden topraksız çiftçi ailelere 200 dönüme kadar taksitle arazi satılması kararlaştırıldı. Bu politikaya 1926 yılında çıkarılan İskân Kanunu (Resmî Ceride (RC), 409, 1926) ile süreklilik kazandırılmasına rağmen, teknik sebeplerle hızlı ve düzenli bir çalışma yapılamadı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1929 tarihinde TBMM'nin Üçüncü Dönem Üçüncü Toplanma Yılına açarken yaptığı konuşmada; "çiftçiye arazi vermek, hükûmetin sürekli olarak takip etmesi gereken bir iştir" dedi (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD)-I, 1989: 380). Hükûmetin daha yaygın bir uygulamaya yönelmesi ise, toprak ağalarını rahatsız etti ve isyanlara yol açtı. Yine de 1934 yılında yeni İskân Kanunu çıkarıldı (Resmî Gazete (RG), 2733, 1934). Bu kanunla daha evvel aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlar adına ağalara, şeyhlere ait olarak tanınmış gayrimenkuller devlet mülkü hâline getirildi (Madde: 10). Böylece göçmenlerin yanı sıra, topraksız ve az topraklı yerli çiftçilere toprak verildi. Barkan (1946: 62), bu kanunla 1938 yılı sonuna kadar toprak verilen 88.695 aileden 48.411'inin yerli çiftçiler, 7.886'sının da göçebeler olduğunu belirtmektedir. Buna rağmen büyük ölçekli özel mülklerin kamulaştırılmasını içine alan geniş kapsamlı toprak reformuna ihtiyaç vardı. Buradan hareketle Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'de yaptığı konuşmada; "memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır... Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlandırmak gerekir" dedi (ASD-I, 412). Bunun üzerine aynı yıl yapılan anayasa değişikliğine istimplâk konusu dâhil edildi. Böylece hukuki zemin hazırlanmıştı, fakat bu kapsamdaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hemen çıkarılmadı. Üzerinde ayrıca durulması gereken birçok sebeple gecikme oldu ve 11 Haziran 1945 tarihinde kabul edildikten sonra da gerektiği ölçüde uygulanamadı.

Tarıma ve köylüye yönelik düzenlemeler içinde en dikkat çekici olanı, hiç şüphesiz 1925 yılında aşarın kaldırılması oldu. Cumhuriyet'in ilk iki yılında aşar, bütçe gelirlerinin % 26'sını karşılıyordu (Tezel, 1982: 395). Dolayısıyla köylülerin çok önemli bir vergi yükünden kurtarıldığı anlaşılmaktadır. Şu hususu da belirtmek gerekir ki, aşar dinî nitelikli bir vergiydi ve aynî olduğu için sadece mirî toprak sistemi içinde pratik bir değere sahipti. Nitekim mirî toprakların özel mülkiyete geçiş sürecinde aşar tahsilâtının zorlaştığı ve maliyetinin yükseldiği bir gerçektir.

İktisat Vekâleti tarafından Türkiye İktisat Kongresine sunulan raporda; tarım ve sanayi üretiminin desteklenerek, aile ihtiyaçları için yapılan küçük üretim yerine, Türkiye'nin ihtiyaçlarına yönelik büyük ve etkin bir üretimin sağlanması ve böylece tarıma dayalı sanayi için gerekli ham maddenin yetiştirilmesi istenmişti. Yine bu amaçla üretim, satış ve kredi kooperatiflerinin kurulması ve daha sonra kooperatif

birliklerinin oluşturulması gerektiği belirtilmişti (Tam metin için bkz. Ökçün, 1997-a: 55-69). Bu bağlamda ilk iş olarak, 21 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan kanunla İtibar-ı Zirai Birlikleri kuruldu (RC, 71, 1924). Hükûmet tarafından verilen ödenekle çalışan ve Ziraat Bankasının denetiminde olan Birlikler vasıtasıyla, hiçbir teminatı olmayan yoksul köylüye, şahsi itibarına ve tarım faaliyetine dayanılarak kredi verilmesi imkânı getirildi. Ancak faiz yükünü telafi edecek bir gelişme sağlanamadığı için başarılı sonuç alınamadı. Bunun üzerine, 1929 yılında Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu kabul edilerek Birlikler kaldırıldı (RG, 1208, 1929). Ayrıca satış kooperatiflerinin yaygınlaşması her vesileyle teşvik edildi. Nitekim 1937'de Tarıf, 1938'de Fiskobirlik gibi kooperatif birliklerinin kurulmuş olması, bu politikanın başarıya ulaştığını göstermektedir.

Öte yandan buğday piyasasının güven ve istikrar içinde gelişmesi büyük önem taşıyordu. Bu amaçla 3 Temmuz 1932 tarihinde, Ziraat Bankası tarafından buğday satın alınmasına dair kanun kabul edildi (RG,2146, 1932). Bu kanunla hükûmet, tespit ettiği taban fiyatlarla ve yaptığı peşin ödemelerle üreticileri korumaya çalıştı. Bunun için gerektiğinde piyasanın üstünde bir fiyatla alım yaptı (BCA, 2.7.1933). İşlerin daha düzenli yürütülebilmesi için ayrıca bir yönetmelik hazırlandı (BCA, 12.7.1934). Bir sonraki aşama olarak, 24 Haziran 1938'de Toprak Mahsulleri Ofisi kuruldu (RG,3958, 1938). Buğday piyasasını düzenlemek, bunun için alım satım yapmak, gerekirse un ve ekmek fabrikaları kurmak, dünya buğday üretimi ve fiyat hareketlerini izlemek, araştırma yapmak ve yayın faaliyetinde bulunmak ofisin görevleri olarak tanımlandı. Ziraat Bankasının buğday stokları da ofise devredildi. Buğday satın alınacak yerlerle fiyat ve şartları ise, hükûmet tarafından belirlendi (BCA, 28.11.1938).

Yine 1938 yılında, tarım sektörünün bir bütün olarak gelişmesini temin etmek üzere, Ziraat Vekâleti'ne bağlı olarak Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu kuruldu (RG, 3807, 1938). Bu kurum, sorumluluğuna verilecek olan tarım ve sanayi kurumlarını işletmek, bölgelere göre tarım çeşitlerini, yöntemlerini yaymak, örnek ve rehber olacak tarzda yeni tarım işletmeleri, fabrika ve atölyeleri kurmak ve yönetmek; ambar, nakliyat, ticaret ve kredi işleriyle uğraşmak gibi oldukça geniş bir çalışma alanıyla görevlendirildi. Bu kuruma verilen önemi yansıtmak bakımından belirtmek gerekir ki, Atatürk'ün 11 Haziran 1937 tarihli mektup ile hazineye bağışladığı bütün menkul ve gayrimenkul mallar ve bunlara ait hak ve ödevler, aynı kanunla (Madde: 5) Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumuna devredildi.

3.2. Köy Eğitiminin Yaygınlaştırılması

Tarımın gelişmesi ve köylerin güzelleşmesi için köy eğitiminin gerekli olduğuna dair düşünceler, Tanzimat yıllarından itibaren gündemdedi. Eğitim ile kalkınma arasındaki ilişki biliniyordu, ancak köy şartlarını bilen ve o şartlarda çalışacak idealist öğretmenlere ihtiyaç vardı. Bunun için daha çok *köy öğretmeni* yetiştirilmesi üzerinde durulmuş ve o öğretmenler vasıtasıyla kırsal nüfus üzerinde bir zihniyet değişikliğinin sağlanması ve tarımın modernleşmesi amaçlanmıştı (Yiğit, 2007: 476-486; Yiğit, 2008: 680-691). Nitekim köy öğretmeninden beklenen rol, Türkiye İktisat Kongresinin kabul edilen esasları arasında yer almaktadır. Buna göre; “köylerdeki ilkokullar, beş dönümlük bahçe içinde öğretmen evi, tekniğe uygun bir ahır, kümes ve arılığı olacak şekilde düzenlenecek ve uygulamalı çiftlik eğitimi verilecektir. Masraf ve hâsılat da öğretmenlere ait olacaktır” (Ökçün, 1997-a: 327). Söz konusu köy öğretmenlerini yetiştirmek üzere, 1927 yılında iki yerde, Denizli ve

Kayseri Zincidere'de Köy Muallim Mektebi açıldı, ancak istenilen gelişmeyi sağlayamadıkları için altı yıl sonra kapatıldılar. Sonraki yıllarda daha pratik bir çözüm yolu olarak kurs modeli üzerinde duruldu. 1936 yılından itibaren açılan Köy Eğitim Kurslarında ilkokul mezunu veya okuma-yazma ve aritmetik bilen, başarılı, ahlâklı ve zeki köylü gençler eğitmen olarak yetiştirildiler (Gedikoğlu, 1949: 161). 1947 yılına kadar devam eden bu kurslar sonucunda, 8.543 eğitmen köylerde görev aldı (Milli Eğitim Hareketleri, 1967: 16). 1937 yılında ise, iki yerde ve köy ortamında Köy Öğretmen Okulu açıldı. Daha sonra okul sayısı dörde çıktı ve önceki tecrübeler ışığında önemli ölçüde birikim sağlandı. Bu birikim 1940 yılında Köy Enstitülerine dönüştü.

4. Tarım Bağlantılı Sanayinin Kurulması

Köylerin canlandırılması ve tarımın geliştirilmesine yönelik çabaların yanı sıra, tarım bağlantılı sanayinin kurulması için bazı düzenlemeler yapıldı. İlk olarak 1925 yılı bütçesinden başlamak üzere, bu alanda yapılacak yatırımlara ilişkin bir fasıl açılması ve ödenek ayrılması kararlaştırıldı (BCA, 17.12.1924). Başka bir deyişle, üretici niteliğini yitirmiş bulunan köylülerin yeniden üretici hâle gelmesi sağlanırken, aynı zamanda tarım ürünlerini işleyecek fabrikaların kurulması hedeflendi. Bunun için yatırımları kolaylaştıracak ve geliştirecek tedbirler alındı.

Öncelikle kapalı hâlde bulunan pazarların birbirine açılarak bütünleşmeleri için ulaşım geliştirildi. Birçok il, ilçe, köy, kara ve demiryolu ile birbirine bağlandı. 1923 yılında 3.756 km. olan demiryolları uzunluğu, 1938'de 7.148 kilometreye yükseldi (İG, 239). Karayolu yapımı yavaş ilerlemekle birlikte, ilerlemeye paralel olarak motorlu taşıtlar çoğaldı. Nitekim 1933'de otomobil, otobüs ve kamyon sayısı toplamı 7.133'e, 1938'de ise 11.362'ye ulaştı (İG, 236). Öte yandan yeni yapılacak karayollarının daha çok demiryolu hatlarını iç sahalara bağlayacak tarzda planlanması öngörüldü. Atatürk 1 Kasım 1937 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada böylesi bir planlamanın gerekliliğine işaret etti (ASD-I, 417). Böylece dış ticaretin en önemli kapıları olan limanların, demiryolu ve karayolu ağı ile Anadolu'nun içlerine kadar bağlantılı olması hedeflendi.

Ulaşım kadar önemli olan bir başka konu bankacılık sektörünün gelişmesiydi. İkinci Meşrutiyet yıllarında millî bankacılık politikası oluşturulmuş, fakat savaşlar sebebiyle gerektiği gibi yürütülemedi. Nitekim Osmanlı'dan intikal eden bankaların çoğu yabancılara aitti. Acil olarak sermaye birikimi sağlamak ve yatırımları finanse edecek bir sistemi kurmak gerekiyordu. Bu husus Türkiye İktisat Kongresinde gündeme gelmiş ve sanayicilere kredi verecek bir bankanın kurulması kararlaştırılmıştı (Ökçün, 1997-a: 356). Bunun için 1924 yılında Türkiye İş Bankası, 1925'te Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, 1926'da Emlâk ve Eytam Bankası kuruldu (BCA, 20.8.1924; 28.3.1925; 11.7.1926). Bir sonraki aşama olarak 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkati yeniden düzenlendi. 28 Mayıs 1927'de kabul edilen ve 45 maddeden oluşan Teşvik-i Sanayi Kanunu (RC, 608, 1927) ile yatırımcılara bedelsiz arsa tahsis edilmesi, bazı vergilerden muaf tutulması, resmî hizmet tarifelerinde indirim yapılması gibi geniş imkânlar tanındı. En önemlisi ürettikleri sanayi mallarının ithal edilenlerden % 10'a kadar pahalı olması hâlinde bile, kamu alımlarında tercih edileceğinin belirtilmesiydi.

Hükümet aldığı tedbirler ve yaptığı yeni düzenlemelerin yanı sıra, yürütülen iktisadi politikaların geliştirilmesi, ilgili kanun ve tüzüklerin yeni ihtiyaçlar doğrultusunda

gözden geçirilmesi, dünyadaki iktisadi akımların takip edilerek Türkiye üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi gibi görevlerle Âli İktisat Meclisini kurdu. Buna dair kanun 25 Haziran 1927 tarihinde kabul edildi (RC,640, 1927). Başbakanlığa bağlı olarak kurulan ve yılda iki defa Ankara'da toplanması öngörülen bu meclis, hükûmet ile iş dünyasının ortak platformu olma özelliğine sahipti (RG, 793, 1928).

1920'li yılların sonuna gelindiğinde tarım üretiminde önemli ölçüde bir artış sağlanmakla birlikte, istikrarlı bir gelişmenin olmadığı görüldü. 1926' da yaklaşık 2.5 milyon ton olan buğday üretiminin, 1927'de 1.4 milyon tonun altına düşmüş olması dikkat çekicidir (İG, 117). En büyük olumsuzluk sulama sistemlerinin yaygınlaşmamış olmasıydı ve bu sebeple, ürün miktarları hava şartlarının etkisiyle yıldan yıla büyük farklılıklar gösteriyordu. 1928-1950 arasında, en iyi üç yıla ait dekar başına buğday verimi ortalamasının en kötü üç yıldaki ortalamadan % 54 daha fazla olması bunun çarpıcı bir göstergesidir (Tezel, 1982: 328). Yalnız endüstriyel bitkiler grubunda yer alan şeker pancarı üretiminde çok daha başarılı sonuçlar alındı. 1925 yılında şeker fabrikalarına verilen ayrıcalıklı haklar üzerine (RC, 92, 1925) 1926'da Alpüllü ve Uşak Şeker Fabrikaları açılarak şeker pancarı üretimi yaygınlaştı. Böylece 1925 yılında 6.484 ton olan şeker pancarı üretimi, 1939'da 634.978 tona yükseldi (İG, 121). Teşvik-i Sanayi Kanununun yürürlüğe girmesiyle birlikte örnek teşkil eden daha başka yatırımların olduğu da bir gerçektir, ancak tarım bağlantılı sanayinin kurulmasında hamle sayılacak ölçüde bir gelişmenin olduğu söylenemez. Sanayi yatırımları açısından en büyük olumsuzluğun çağın özelliğine uygun yeni müteşebbisleri ortaya çıkaracak bir zihniyet değişiminin henüz gerçekleşmemiş olmasıydı. Ülgener (1989: 39), yeni gelişen ekonomilerde en fazla hissedilen eksikliğin, teşebbüste olsun, sevk ve idarede olsun Batı ölçüleri ile rasyonel davranan insan olduğunu belirtir.

Türkiye kalkınmanın önündeki engelleri kaldırmaya çalışırken, 1929 dünya ekonomik bunalımı ortaya çıktı. Bu durum devletin ekonomi üzerindeki ağırlığı ve denetimini daha da artırdı. Öte yandan devlete karşı başlatılan isyanlar üzerine Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlüğe konulmuş ve Cumhuriyet rejimi otoriter hâle gelmişti. Böylece 1930'lu yıllarda iktisadi politikalar açısından devletçiliğin esas alındığı bir süreç başladı. Bu bağlamda 1933 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlandı. Bu plan öngörülen süreden önce gerçekleştirildi ve 1936'da İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı yapıldı. Ayrıca doğrudan devlet yatırımlarına yönelik olmak üzere, 1933'te Sümerbank, 1935'te Etibank kuruldu (BCA, 16.4.1933; 6.6.1935). Hükûmet üyeleri ile sanayi, ticaret, meslek ve tarım temsilcilerini bir araya getiren Âli İktisat Meclisi ise, devletçiliğin öne geçmesiyle birlikte önemini yitirdiği için 1935 Yılı Bütçe Kanunu ile kadrosu kaldırılarak sonlandırıldı (RG, 3016, 1935). Âli İktisat Meclisinin 1933 yılı raporunda; sanayileşmenin devlet yatırımları ve korumacı politikalarla olabileceği, fakat bu durumun geçici olması gerektiği belirtilmiş, ilk fırsatta devlete ait sanayi kuruluşlarının özel sektöre ve halka devredilmesi istenmişti (BCA, 0.0.1933).

Yatırımların bir program dâhilinde ve devlet eliyle yapılması sonucunda kalkınma süreci hızlandı. Kamu kesimindeki sanayi yatırımlarının 1948 sabit fiyatlarıyla değeri 1927-1931 arasında yılda 10 milyon TL tutarındaki ortalamadan 1939 yılında 200 milyon TL'ye yükseldi (Tezel, 1982: 225). Tarıma dayalı sanayinin gelişmesinde şeker ve dokumacılık sektörü öncülük etti. 1926' da açılan iki şeker fabrikasından sonra, 1927'de Bünyan Dokuma Fabrikası açıldı. Zaten Osmanlı

döneminde yapılan Feshane, Bakırköy ve Hereke Dokuma Fabrikaları vardı. Bunları 1933-1938 döneminde kurulan Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları ile Kayseri, Ereğli ve Nazilli Dokuma Fabrikaları takip etti. Ayrıca dokumacılık ve hayvancılığın ortak tarafını yansıtan Bursa Merinos Fabrikası kuruldu. 1936'da temeli atılan Malatya Dokuma Fabrikası ise, 1939'da üretime geçti. Böylece tarım ve tarım bağlantılı sanayi âdeta sebep-sonuç ilişkisi içinde bir gelişme sürecine girdi. Dokuma ve şeker sanayi üretim miktarlarında meydana gelen düzenli artışlarla dış piyasalara olan bağımlılık azaldı.

Şeker ve dokuma sanayinde sağlanan gelişmeleri un sanayi takip etti. Buğday üretimindeki artışa paralel olarak un fabrikalarının sayısı hızla çoğaldı. Öyle ki İkinci Sanayi Planında yer alan bilgilere göre; 1936 yılı itibarıyla İstanbul'daki un fabrikaları, ihtiyaç olmadığı için kapasitelerinin ancak yarısını kullanabildiler (Afetinan, 1973: 134). Tarıma dayalı sanayinin gelişmesinde özel bir yeri olan ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında yapılan Isparta Gülyacağı Fabrikası ise, 1935 yılında hizmete girdi. Ayrıca fındık, zeytin, incir ve üzüm gibi ihraç edilebilen ve endüstriyel özelliği olan ürünlerin işlenerek, iktisadi değerlerinin artırılması için çalışıldı. Osmanlı döneminde Düyun-u Umumiye İdaresine bağlı olarak kurulan Tütün Rejisi 1925 yılında tasfiye edildi. Tütün ihracatı bir süre daha yabancı firmalar eliyle yürütülmekle birlikte, tütün ve sigara üzerinde devlet tekeli oluşturuldu (BCA, 30.7.1924). Böylece tütün üreticilerinin lehine olan bir süreç gelişti (BCA, 6.1.1927). Oldukça engebeli ve dağlık bir araziye sahip olan Rize ve çevresinde ise, çay yetiştirilmesi için 21 Şubat 1924 tarihinde kanun çıkarıldı (RC, 59, 1924) ve araştırma yapmak üzere örnek bahçeler oluşturuldu. Elde edilen başarılar üzerine sonraki yıllarda çay sanayi kuruldu ve Rize'nin çayla anılması sağlandı.

5. Kalkınma, Güvenlik ve Çağdaşlaşmanın Paydaş Düşünülmesi

Tarıma dayalı sanayi politikası, sanayileşmek isteyen Türkiye'nin gerçekçi ve stratejik bir yaklaşımla geliştirdiği harekettir. Sanayileşme isteğinin gerisinde ise, yalnız kalkınma arzusu değil, aynı zamanda güçlü ve daha güvenli bir Türkiye kurmak amacı vardır. Türkiye'nin tarihî ve coğrafi konumu ile bağlantılı tehdit algılaması ile Birinci Dünya Savaşını sona erdiren antlaşmaların kalıcı barışı sağlamadaki zayıflığı güvenlik endişesini artırmıştı. Bunun için modern silahlarla donatılmış büyük bir orduya ve onun giderlerini karşılayacak büyük bir ekonomiye sahip olmak öncelikli bir sorundu. Burada ilginç olan durum, güvenliğin dayanağı kabul edilen kalkınmanın, aynı zamanda çağdaşlaşma ile iç içe gelişme özelliğinde olmasıydı. Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye İktisat Kongresini açış konuşmasında yer alan; "siyasi, askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler kalıcı olamaz... Düşmanlarımıza karşı en kuvvetli silahımız ekonomideki büyüklük, sağlamlık ve başarılarımız olacaktır... *Kanaat tükenmez hazinedir* felsefesi, yanlış yoruma dayanmaktadır. Ülkemiz bayındır, milletimiz zengin ve bolluk içinde olmalıdır" (ASD-II, 111-112) sözleri, kalkınma, güvenlik ve çağdaşlaşmanın paydaş düşünüldüğünü yansıtmaktadır.

Kabul etmek gerekir ki, ilerleme duygusunu yok eden yanlış yargıların olumsuzluğu, gerileme yıllarının getirdiği durgunluk içinde daha fazla etkili olmuştu. Gerçekte Orta Çağ özelliği olan geçimlik ekonomi anlayışının bir erdem olarak değerlendirilmesi böylece yaygınlaşmış ve bu düşünce yapısıyla insanların

geçinemez hâle gelmeleri yeteri kadar eleştirilmemişti. Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa'nın eleştirisi son derece önemlidir, fakat daha önemli olan yönü büyük zaferle yükselen toplumsal bütünlük ve coşkuyu kalkınma isteğine dönüştürmek istemesidir. Nitekim Cumhuriyet'in ilanından sonra inkılaplar yoluyla sağlanan radikal değişimin bir amacı da hayatı algılama biçiminin ve ekonomiye etki eden düşünce yapısının rasyonelleşmesidir. Başka bir deyişle, kalkınma sürecinin paralelinde, düşünce temelinde sağlanan değişim bulunmaktadır.

6. Sonuç

Kurtuluş Savaşı kazanılmış ve Cumhuriyet kurulmuştu. Bundan böyle Türkiye sanayileşmek ve kalkınmak istiyordu, ancak bütün sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi iktisadi varlığının asıl unsuru tarıma dayalıydı. Dolayısıyla hareket tarzını belirleyecek temel sektör tarım olabilirdi. Zaten Batı dünyasında başlayan teknolojik gelişmelerin sanayi alanındaki ilk yansımaları, tarım sektöründe görülmüştü. Böylece tarıma dayalı sanayi ortaya çıkmış ve tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş daha kolay olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında un ve şeker ithal eden, ucuz fiyatla ihraç ettiği yün ve pamuğu ise yüksek bedelle kumaş olarak geri alan bir Türkiye vardı. Tarımın gelişmesi ve tarım bağlantılı sanayinin kurulması için oluşturulan politikalarla bu süreç değişti. Öncelikle gıda ihtiyacı karşılanır hâle geldi ve giderek tarım ürünleri ihracatında işlenmiş ürünlerin oranı yükseldi. Tarım bağlantılı sanayinin kurulmasında pamuk ve şeker pancarının özel bir yeri vardır. Bu alanda yapılan yatırımlar atılım niteliğinde olup, dokuma ve şeker ithalatını sona erdirmiş ve zamanla ihraç aşamasına gelinmiştir. Böylece dış ticaret rakamları hızla büyüdü. 1923 yılında 137.7 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, 1938'de 233.9 milyon dolara yükseldi. Yine 1923'de ihracatın ithalatı karşılama oranı % 58.5 iken, bazı yıllar % 100'ün üzerine çıkmış, 1938'de ise % 96.7 olmuştur (İG, 280-281). Belirtmek gerekir ki, karşılaşılan bütün olumsuzluklara rağmen başarılı sonuçlar alınmasında, kalkınmayı ülkü hâline getiren kadroların inancı ve kararlılığı bulunmaktadır. Böylece kırsal nüfusun eğitiminden, ortak bir amaç için kooperatifleşmesine; sanayi yatırımlarının teşvik edilmesinden, sanayi için ham madde yetiştiren tarımın yaygınlaşmasına kadar kapsamlı çalışmalar yapılabilmıştır.

Tarıma dayalı sanayi politikasının başarılı sonuçlar vermesi, hiç şüphesiz devletçiliği esas alan uygulamalarla mümkün oldu. Mevcut şartlar içinde pratik bir çözüm yolu olarak görülen ve bu sebeple belirli ölçüler içinde yürütülen devletçiliğin, bazı zamanlarda ideolojik nitelikte yorumlanmasına rağmen, atılıma temel oluşturduğu bir gerçektir. Bununla birlikte 1929 dünya ekonomik bunalımının etkisi altında geliştiği ve bunalımın köylüler üzerindeki olumsuz etkilerini gideremediği de bilinmelidir. Yıllar boyunca tarım ürünleri masrafını karşılamayacak kadar ucuzlanmış, tarıma dayalı sanayi ürünleri ise köylüler tarafından satın alınamayacak kadar pahalı hâle gelmişti. Hatipoğlu (1936: 57-62)'nin tespitlerine göre; 1927 yılında bir kilo şekerin karşılığı olan 3.75 kg. buğday veya 6.61 kg. mısır, 1931'de 7.76 kg. buğday veya 11.41 kg. mısır olmuştu. Sebepleri ne olursa olsun köylülerin kabullenmekte zorlandığı bu durum, kalkınma hamlesinin pek üzerinde durulmayan bir paradoksu olarak kaldı.

Tarım bağlantılı sanayinin kurulması Atatürk döneminde oldu, ancak etkileri ve sonuçları sonraki dönemlerde daha çok hissedildi. Kabul edilen yasalar, yapılan

yollar, okullar, fabrikalar, yeni kurulan iktisadi ve sosyal amaçlı kurumlar devamlılık arz eden özellikleri dolayısıyla asıl sonuçlarını uzun sürelerde gösterdi. Ekonomik gelişmeler ve toplumsal değişime yol açan daha başka düzenlemelerle birlikte Türkiye'nin yeni bir sürece girdiği ve böylece İslam dünyası içinde farklılaştığı, güçlü, ileri ve çağdaş bir ülke konumuna geldiği açıktır. Şu var ki, yaşanan değişim toplumsal tabana dayalı olmayıp devlet eliyle gerçekleştiği için, bazı bölgelerde ağa ve aşiret yapısı tam olarak kırılmamıştır. Sanayileşme sürecinin öngörülmeden en önemli sonucu ise, köyden kente göçün başlaması oldu. Önceleri köyünden ayrılmayan, ekim ve hasat zamanları dışında sanayide çalışan hem çiftçi hem işçi tipi ortaya çıkmıştı. Köy eğitiminin yaygınlaşması ve ulaşımın gelişmesi sonucu, mevsimlik göçler kalıcı olmaya başladı. 1950'li yıllardan itibaren artarak devam etti ve tarım dışı nüfus oranı giderek yükseldi.

Referanslar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Ankara:

- BCA. 12.7.1934. 10022/30.18.1.2/46.50.2.
 BCA. 20.8.1924. 820/30.18.1.1/10.40.17.
 BCA. 28.3.1925. 1698 M/30.18.1.1/13.18.10.
 BCA. 11.7.1926. 3770/30.18.1.1/19.41.11.
 BCA. 25.4.1926. 3488/30.18.1.1/18.27.7.
 BCA. 10.4.1927. 5030/30.18.1.1/24.23.13.
 BCA. 6.6.1935. 27382/30.18.1.2/55.47.14.
 BCA. 16.4.1933. 14188/30.18.1.2/35.26.11.
 BCA. 28.11.1938. 99222/30.18.1.2/85.98.13.
 BCA. 2.7.1933.14660/254-86/30.18.1.2/37.49.20.
 BCA. 17.12.1924. 1267/214-18/30.18.1.1/12.62.17.
 BCA. 0.0.1933. 2315/30.10.0.0/27.153.5.
 BCA. 30.7.1924. 738/210-21/30.18.1.1/10.36.15.
 BCA. 6.1.1927. 21020M/30.10.0.0/181.251.21.

Resmî Ceride (RC) / T.C. Resmî Gazete (RG). Ankara:

- Rize Vilayetiyle Borçka Kazasında Fındık, Portakal, Limon, Mandarin ve Çay Yetiştirilmesi Hakkında Kanun. (1924). *Resmî Ceride*. (59, 21 Şubat 1924).
 İtibar-ı Zirai Birliği Kanunu. (1924). *Resmî Ceride*. (71, 24 Mayıs 1924).
 Şeker Fabrikalarına Bahş Olunan İmtiyazât ve Muafiyât Hakkında Kanun. (1925). *Resmî Ceride*. (92, 14 Nisan 1925).
 İskân Kanunu. (1926). *Resmî Ceride*. (409, 1 Temmuz 1926).
 Teşvik-i Sanayi Kanunu. (1927). *Resmî Ceride*. (608, 15 Haziran 1927).
 Âli İktisat Meclisi Hakkında Kanun. (1927). *Resmî Ceride*. (640, 24 Temmuz 1927).
 Âli İktisat Meclisi Hakkındaki Kanunun Sureti Tatbikiyesine Ait Talimatname. (1928). *T.C.Resmî Gazete*. (793, 21 Ocak 1928).
 Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu. (1929). *T.C. Resmî Gazete*. (1208, 5 Haziran 1929).
 Hükûmetçe Ziraat Bankasına Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun. (1932). *T.C. Resmî Gazete*. (2146, 10 Temmuz 1932).
 İskân Kanunu. (1934). *T.C. Resmî Gazete*. (2733, 21 Haziran 1934).
 1935 Malî Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu. (1935). *T.C. Resmî Gazete*. (3016, 30 Mayıs 1935).
 Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu. (1938). *T.C. Resmî Gazete*. (3958, 13 Temmuz 1938).

- Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Hakkında Kanun. (1938). *T.C. Resmî Gazete.* (3807, 13 Ocak 1938).
- AFETİNAN. (1973). *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı - 1936.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri (ASD) I-III. (1989). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- BARKAN, Ö.L. (1946). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de zirai reformun ana meseleleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.VI, S.1-2, 54-145.ss.
- Düstur*, 3.Tertip, C.V. (1948). 2.bs., Ankara: Devlet Matbaası.
- GEDİKOĞLU, Ş. (1949). *Niçin Eğitmen Kursları ve Köy Enstitüleri?*. Ankara: İdeal Matbaası.
- GÜRAN, T. (Hazırlayan). (1997). *Osmanlı dönemi tarım istatistikleri 1909, 1913 ve 1914.* Ankara: T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- HAMİD SADİ. (1932). *İktisadi Türkiye.* İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayınları.
- HATİPOĞLU, Ş.R. (1936). *Türkiye'de zirai buhran.* Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları.
- İNÖNÜ, İ. (1987). *Hatıralar.* C.II, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İstatistik göstergeler 1923-1992 (İG).* (1994). Ankara: T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Milli eğitim hareketleri 1927-1966.* (1967). Ankara: T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- ÖKÇÜN, A.G. (1997). *Tarımda çalışma ve ekme yükümlülüğü 1914-1922.* 2. bs., Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- ÖKÇÜN, A.G. (1997-a). *Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir.* 4. bs., Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- SOYSAL, İ. (1983). *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları.* C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TEZEL, Y.S. (1982). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi 1923-1950.* Ankara: Yurt Yayınları.
- ÜLGENER, S.F. (1983). *Zihniyet aydınlar ve izm'ler.* Ankara: Mayaş Yayınları.
- YİĞİT, A.A. (2007). Türkiye'de "köy öğretmeni" yetiştirilmesine dair düşünceler ve Denizli ile Kayseri'de Köy Muallim Mekteplerinin kurulması. (Ed. A.Özçelik vd.). *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri 6-8 Eylül 2006*, C.I, içinde. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları, 476-486. ss.
- YİĞİT, A.A. (2008). Türkiye'de toplumsal değişimin aracı olarak köy eğitiminin geliştirilmesi 1923-1950. (Ed. B.Kodaman vd.). *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri 22-24 Ekim 2008*, içinde. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 680-691. ss.